

מים ראשונים: כותרת אחרת אפשרית לדף זה היא: ניתוק הברית, עם או בלי סימן שאלה. האם יש אפשרות שחורבן הבית והגלות הם סוף לברית שבין העם לקב"ה? ברית שהחלה עם האבות, הבטחה לזרע ולארכ, המשכה בירידה למצרים ובגאולה משם (קיום ברית בין הבתרים), חטא העגל, חטא המרגלים, אזהרות משה ותוכחותיו ערב פטירתו, ההתנחלות בארץ, מעלות ומורדות תקופת השופטים, חורבן שילה, (ונוב וגבעון) מיסוד המלוכה, בניית המקדש וכעת קצו וחורבנו; והיציאה בגלות שהיא חזרה לנקודת המוצא, למקום שממנו התחיל מסעו של אברהם. ראו מסכת פסחים פז ע"ב: "לפיכך הגלה אותם לבבל. משל לאדם שכעס על אשתו, להיכן משגרה - לבית אמה". האם נסגר המעגל וצאצאי אברהם חזרו לנקודת ההתחלה?, האם פסקה הברית, האם נמכר העבד לאדון אחר (והאדון ייקח לו עבד אחר)?

הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה אֶל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת ה' לֵאמֹר: קוּם וִירְדֹתָ בֵּית הַיּוֹצֵר וְשָׁמָּה אֲשַׁמְיַעְךָ אֶת דְּבָרִי: וְאַרְדּוּ בֵּית הַיּוֹצֵר וְהָיָה הוּא עֹשֶׂה מְלָאכָה עַל הָאֲבָנִים: וְנִשְׁחַת הַכָּלִי אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה בַּחֹמֶר בִּיד הַיּוֹצֵר וְשָׁב וַעֲשֹׂהוּ כָּלִי אֲחֵר כַּאֲשֶׁר יִשָּׁר בְּעֵינֵי הַיּוֹצֵר לַעֲשׂוֹת: פ וַיְהִי דָּבָר ה' אֵלַי לֵאמֹר: הַכִּיּוֹצֵר הַזֶּה לֹא אוֹכֵל לַעֲשׂוֹת לָכֶם בֵּית יִשְׂרָאֵל נָאִם ה' הִנֵּה כַּחֲמֹר בִּיד הַיּוֹצֵר כֵּן אַתֶּם בְּיָדֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל: ס רָגַע אֲדָבָר עַל גֹּי וְעַל מַמְלָכָה לִנְתוֹשׁ וּלְנִתּוֹץ וּלְהָאֲבִיד: וְשָׁב הַגֹּי הַהוּא מֵרַעְתּוֹ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עֲלָיו וְנַחֲמַתִּי עַל הָרָעָה אֲשֶׁר חֲשַׁבְתִּי לַעֲשׂוֹת לוֹ: (יִרְמְיָהוּ יח א-ח)²

”מדוע שובבה העם הזה ירושלים משובה נִצָּחַת וגו’ ” (ירמיהו ח ה), אמר רב: תשובה נִצָּחַת השיבה כנסת ישראל לנביא. אמר להן נביא לישראל: חזרו בתשובה, אבותיכם שחטאו היכן הם? - אמרו להן: ונביאיכם שלא חטאו, היכן הם? שנאמר: ”אבותיכם איה הם והנביאים הלעולם יחיו” (זכריה א ה).³ - אמר להן: אבותיכם חזרו והודו, שנאמר: ”אֵךְ דְּבָרִי וְחֻקֵּי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת עַבְדֵי הַנְּבִיאִים הֲלוֹא הִשִּׁיגוּ אֲבֹתֵיכֶם וַיָּשׁוּבוּ וַיֹּאמְרוּ כִּאֲשֶׁר זָמַם ה' צְבָאוֹת לַעֲשׂוֹת לָנוּ כְּדַרְכֵינוּ וּכְמַעַלְלֵינוּ כֵּן עָשָׂה אִתָּנוּ” (שם שם ו).⁴

תשובת הנביא, בפסוק הסמוך, היא שהאבות חזרו והודו שחטאו. אך נראה שרוב עצמו (הדרשן) מסכים שזו תשובה לא שלמה ועדיין טענת העם היא "תשובה נצחית". ראשית, מי אמר שהנביאים חזרו בתשובה? אתה הנביא. שנית, עובדה שתשובה זו לא הועילה ולא פעלה את פעולתה, אז מה תכלית קריאת הנביאים לשוב? ושלישית, גם הנביאים שהוכיחו את אִינָם, הכל בר חלוף. כך נראה לנו לבאר את דרשת רב, נשמח לשמוע הצעות אחרות. כך או כך, הגמרא ממשיכה בהצעות של אמוראים אחרים.

שמואל אמר: באו עשרה בני אדם וישבו לפניו,⁵ אמר להן: חזרו בתשובה. אמרו לו: עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום? אמר לו הקב"ה לנביא: לך אמור להן: "אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו? הן בעוונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שולחה אמכם" (ישעיהו נ א).⁶ והיינו דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב: "דוד עבדי" (שמואל ב ג יח), "נבוכדנצר עבדי" (ירמיהו מג י)? גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין ישראל לומר כך, לפיכך הקדים הקב"ה וקראו עבדו. עבד שקנה נכסים - עבד למי, נכסים למי?⁸

"וְהִלְלָה עַל רִיחָכֶם הִיוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֲמָרִים נִהְיָה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשֶׁרֶת עַץ וְאֶבֶן: חֵי אֲנִי נֶאֱמָר אֲדֹנֵי ה' אִם לֹא בִּיד חֲזָקָה וּבְזִרְעוֹ נְטוּיָה וּבְחִמָּה שְׁפוּכָה אֶמְלֹךְ עָלֵיכֶם" (יחזקאל כ לב-לג). אמר רב נחמן: כל כי האי ריתחא לירתחא רחמנא עלן ולפרוקינן.⁹

ספרא בהר פרשה ו פרק ט סימן (ו) – הנמכר לעכו"ם

"... כי אני ה' אלהיכם: את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה' " (ויקרא כו א-ב) - כנגד זה הנמכר לעכו"ם (עובד כוכבים ומזלות) הכתוב מדבר. שלא יאמר: הואיל ורבי עובד עכו"ם, אף אני אעבוד עכו"ם; הואיל ורבי מגלה עריות, אף אני אגלה עריות; הואיל ורבי מחלל שבתות, אף אני אחלל את השבתות. תלמוד לומר: "לא תעשו לכם אליילים וכו', את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו" הזהיר כן הכתוב על כל המצות. "אני ה' " - אני נאמן לשלם שכר.¹⁰

ספרא בחוקותי פרשה ב פרק ח – על כורחכם שלא בטובתכם

"והבאתי אותם בארץ אויביהם" (ויקרא כו מא)¹¹ - זו מידה טובה לישראל, שלא יהו ישראל אומרים: הואיל וגלינו לבין אומות העולם, נעשה כמעשיהם. אני איני מניחם, אלא אני מעמיד נביאי עליהם ומחזירין אותם

⁵ שמואל מעביר את הדרשה על הפסוק בירמיהו: "שובבה העם הזה ... משובה נצחת" לנביא אחר. ליחזקאל בו פתחנו לעיל.
⁶ גם כאן, נשמעת תשובת הנביא קצת חלשה. העם טוען פשוטה וברורה: נגמרו היחסים בין הקב"ה ובין עם ישראל, בדיוק כמו עבד שמכרו רבו או בעל שגירש את אשתו. ראו רש"י בגמרא שם: "ומאחר שמכרנו הקב"ה לנבוכדנצר וגרשנו מעליו, יש לו עלינו כלום?" ומה עונה הנביא? שהכל היה כעונש על המעשים הרעים שהעבדוהאישה עשו. ואז מה? אז זו מכירה לא שלימה? גירושין על תנאי? הרי הנביא עצמו מסכים שהייתה כאן מכירה ושילוח, אז מה חשובה הסיבה? לפיכך, הוא נדרש לדרשתו המסייעת של ריש לקיש כפי שנראה מיד בסמוך.

⁷ איך אפשר לננות את נבוכדנצר הרשע שהחריב את ירושלים והגלה את ישראל "עבדי", תואר שזכו לו משה, כלב, יהושע ודוד? (מצאו את המקורות, עוד אישים?). ראו בפסיקתא רבתי פיסקא כט את הקובלנה הגדולה על עם ישראל שבעקבות חטאתם נאלץ הקב"ה לקרוא לנבוכדנצר "עבדי". וזו לשון המדרש: "אך העבדתני בחטאותך" (ישעיה מג כד) - אמר הקב"ה: הייתי קורא לא כן עבדי משה (במדבר יב ז), וכן ויחבר בדוד עבדו (תהלים עח ע), וכן אל תירא עבדי יעקב (ישעיה מד ב); ובחטאתיכם עשיתם אותי שהייתי קורא לרשע עבדי כמה שכתוב: ולקחתי את נבוכדנצר מלך בבל עבדי (ירמיה מג י). אבל דרשת ריש לקיש הולכת בכיוון חיובי יותר על מנת לתת תשובה לעם שטוען שהמלך מכר את עבדו.

⁸ הקב"ה מקדים וקורא לנבוכדנצר "עבדי" על מנת לטרוף את טענת בני ישראל שעקב השבר הגדול הם כבר לא עבדי הקב"ה, שמכרם לאומות העולם (לנבוכדנצר). אם נבוכדנצר הוא עבדו של הקב"ה, אז מה הועילה בריחת בני ישראל מעבדות ישירה של הקב"ה לעבדות למי שהוא עצמו עבד לקב"ה? בני ישראל היו ונשארו עבדים לקב"ה ועבדות נבוכדנצר איננה אלא עניין זמני ועונש (ואיננה חזרה לעבדות מצרים ממנה נגאלו והפכו לעבדי ה', ראו דברינו [כי עבדי הם](#) בפרשת בהר. (מגד: "אכתי עבדי דאחשורוש אנא").

⁹ ראו רש"י בגמרא שם שמסביר את דברי רב נחמן: "כל כי האי ריתחא - מי יתן ויבא לנו זה הכעס בחימה שפוכה אמלך עליכם - שיגאלנו בעל כורחנו וימלוק עלינו. אם לקבל גט כריתות הקב"ה לא מוכן לתת לנו, אם אנו עבדים שלו לעולם, אז שיביא לשינוי המצב, שישפוך עלינו חמתו השפוכה, ביד חזקה ובזרוע נטויה (השוו עם הגדת פסח), שיביא עלינו את כל מה שמגיע לנו, אבל בסוף יצילנו. שישנה את המצב מקצה לקצה ויגמר המצב הבלתי אפשרי הנוכחי. השוו דעה זו של רב נחמן עם הדעות על חבלי משיח שכרוכים בייסורים גדולים, בגמרא סנהדרין צח ע"ב: "אמר עולא: ייתי ולא איחמיניה (יבוא ולא אראנו). וכן אמר רבה: ייתי ולא איחמיניה" ומחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש שם מדוע. ולעומתם רב יוסף שאומר: "ייתי, ואזכי דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה" (שיבוא, המשיח, ואזכה שאשב בצל גללי חמורו). ראו הדף [ייתי ולא איחמיניה - יבוא ולא אראנו](#). אך שם אלה גישות אישיות ואילו רב נחמן אצלנו, כך נראה, מדבר באופן רחב יותר, בשם העם בכללותו.

¹⁰ לפני שנמשיך במדרשים על הגלות נעצור במדרש זה אשר יביא אותנו גם למדרש ספרא הסמוך. המדרש הוא על הפסוקים של סוף פרשת בהר הדנים ביהודי שירד מנכסיו ("מטה יד") ונאלץ למכור עצמו לעבד לשאינו יהודי: גר תושב ככתוב בפסוק, או אפילו לעובד כוכבים ומזלות שבמדרש. יכול אותו יהודי לחשוב שבכך הוא מפסיק להתנהג כיהודי שהרי לא בכדי אירע לו מה שאירע (ובסיטרה הפוכה לעבד כנעני שעובד אצל יהודי שחייב בחלק מהמצוות והוא בעצם בתהליך של גיור). בא הפסוק ומזהיר גם אותו על עבודת אליילים ושחובתו לנסות ולשמור על זהותו כיהודי גם בתנאים קשים אלה, גם תחת אדון עכו"ם. כך בארץ, אך מה מחוץ לארץ? ראו פירוש ספורנו על הפסוק בסוף פרשת בהר אשר מרחיב את הנושא לרמת הכלל ומקשר אותו לתוכחה שבפרשת בחוקותי הסמוכה: "לא תעשו לכם. אף על פי שתשתעבדו לאומות כמו שעשה זה שמכר עצמו לגוים, לא תמירו כבודכם בלא יועיל. וזה שלא יטעו כמו שהזכירו ז"ל (סנהדרין קה א) שטעו רבים בעת הגולה שאמרו לנביאים עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה כלום יש לזה על זה כלום ... כי אפילו אחר כל שעבוד, אתם עבדי ... את שבתותי תשמורו - אף בימי השעבוד אף על פי שהמנוחה בהם זכר לחירות. ומקדשי תיראו - המקומות המקודשים בגלות והם בתי כנסיות ובתי מדרשות".

¹¹ כוונתו לפסוק: "אף אני אלה עמם בקרי ובהבאתי אתם בארץ אויביהם או אז ינעו לבבם הערל ואז ירצו את עונם", מתוך פסוקי התוכחה של פרשת בחוקותי. אך אולי גם לפסוק מד שם בהמשך: "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתי ולא געלתיים לבלתי להפרי בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם". ראו דברינו [לא מאסתי ולא געלתיים](#) בפרשת בחוקותי.

למוטב תחת כנפיי. מנין? ¹² "והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים וכמשפחות האדמה, אלא חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוך עליכם" (יחזקאל כ לב-לג) - על כורחכם שלא בטובתכם ממליך אני מלכותי עליכם. ¹³

במדבר רבה ב טז פרשת במדבר – ביד חזקה ובזרוע נטויה של חיבה

אמר רבי חנינא: בלא דעת סבורים מה שהוא אומר: "ואנכי לא אהיה לכם" (הושע א ט), שהוא אומר שאינו הוֹנֶה לכם לאלוהי. לאו! אלא מהו: "ואנכי לא אהיה לכם"? אף על פי שאתם "לא עמי" שתבקשו להפריש ממני, "אני לא אהיה לכם" - אין דעתי משתווית עמכם אלא בעל כורחכם תהיו עמי. ¹⁴ וכן הוא אומר: "והעולה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים וגו'" (יחזקאל כ לב). אלא מה אני עושה לכם? "חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם" (שם לג). הא למדת חיבתן של ישראל לפני המקום. ¹⁵

איכה רבה פרשה א סימן כג – האמנם אפסו החסד והרחמים ונשתנתה הימין? ¹⁶

"הָאֶפְסוּ לְנִצָּחַן חֶסֶדְךָ" ¹⁷ - מהו האפס? אמר ר' ראובן: לשון יוני הוא כמה דאת אמרת: "ואמר אפס" (עמוס ו י). ¹⁸ "גמר אומר לדור ודור" - ר' חנינא בר פפא ור' סימון. רבי חנינא אמר: נגמר אותו דבר שדברתה למשה בסיני: "וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם" (שמות לג יט). ר' סימון אומר: הא חסילה והא מסכמא, על ידי ירמיה שאמר: "כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים" (ירמיה טז ה). ¹⁹

¹² השאלה היא כפולה: מנין לנו שעם ישראל ביקש להיות ככל הגויים ומנין לנו שהקב"ה לא נותן להם.

¹³ בדומה למדרש הקודם, אין מצב אומר יחזקאל שתחזור להיות 'ככל העמים'. אבל בני ישראל מבינים אחרת. בכניסה לארץ מצווה הקב"ה את עם ישראל לא לעשות כמעשה הגויים: "כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו" (ויקרא פרק יח פסוקים ג-ה), אחרת תגלו. (ראו דברינו [כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען](#) בפרשת אחרי מות). מכאן, אומרים בני ישראל, שאם גלינו, כל העניין בטל והרי אנו ככל הגויים. אין מצב, אומר יחזקאל, הגלות היא עונש אבל לא ניתוק חברי – בעל כורחכם ואפילו שלא בטובתכם, אמלוך עליכם. אך איזו מלוכה זו? איזו מן ברית חדשה זו? או שמא לא ברית חדשה היא, אלא חוסר יכולת של שני הצדדים 'להתנתק' זה מזה? מה מערכת היחסים כעת בין בני ישראל והקב"ה? נחא "בעל כורחכם" שמזכיר את "כפה עליהם הר כגיגית", אבל "שלא בטובתכם"? כפשוטו או שלא ברצונכם? האם עדיין נוכל לומר [אנו מאמירין ואתה מאמירנו](#) (דברינו בפרשת כי תבוא)?

¹⁴ הפסוק בהושע החותם את פתיחת הספר הקשה בפרק א: "וְאִמַּר קְרָא שְׁמוֹ לֹא עָמִי כִי אֲתָם לֹא עָמִי וְאֲנִי לֹא אֱהִיָּה לָכֵן", אינו משאיר ספק. הקב"ה הוא שמנתק את הברית באופן הכי ברור. לא העבד קובל על רבו שמכר אותו, האדון מודיע לעבד שאין הוא עוד עבדו. אבל הדרשן חומק מכך בדרשה לוליינית המזכירה את הדרשות החסידיות שהופכות גם פסוקים קשים, לטובה. "אנכי לא אהיה לכם" אין פירושה שלא אהיה לכם עוד לאלהים ולאדון. מה שאתם מבקשים, לפרוש ממני ולהיות "לא עמי" – אני אינני מסכים לכך, "אני לא אהיה לכם" - אין דעתי משתווית עמכם אלא בעל כורחכם תהיו עמי. מה לא עושה הדרשן על מנת לא לנתק את הברית. האם אנו שומעים כאן את "קיימו וקבלו עליהם" (מאותו מקור שכפה עליהם הר כגיגית, שבת פח)?

¹⁵ חזרנו לפסוקי יחזקאל. וכל זה – חיבה גדולה היא לעם ישראל. "את אשר יאהב ה' יוכיח" (משלי ג יב)? חושך שבטו שונא בנו? ובאמת יחזקאל, אי אפשר שתשלח כמה מילות עידוד ותקווה לשבי ציון? האם שמעת שחלק מהעם חזר לציון? האם אתה מודע לקשים הגדולים שהם עוברים שם? (אולי תבוא לבקר ולא רק תבקר?).

¹⁶ מקבילה למדרש זה מצויה בפסיקתא דרב כהנא פרשה יז ותאמר ציון עזבני ה' וכן בשמות רבה מה ב שנראה להלן. והרשינו לעצמנו לשלב את נוסח הפסיקתא עם נוסח איכה רבה בהסתמך על דברי חז"ל: "דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר" (ירושלמי ראש השנה פרק ג הלכה ה), מה גם שחלו בהם ידי המעתיקים והמדפיסים ומן הסתם לשני המדרשים מקור ראשון אחד.

¹⁷ באחד המדרשים הקשים ביותר של החורבן, עובר הדרשן מפסוקי איכה אל פסוקים קשים לא פחות בתהלים פרק עז טז-יא (ראו כל קבוצת הפרקים שם, עז-עט): "אֶזְכְּרָה נְגִינָתִי בְלִילָה עִם לִבִּי אֲשִׁיחָה וְיִחְפֹּשׂ רוּחִי: הֲלַעֲלֹמִים יִזְנַח אֲדָנִי וְלֹא יִסִּיף לְרַצוֹת עוֹד: הָאֶפְסוּ לְנִצָּחַן חֶסֶדְךָ גִּמְרָא מִרְדָּה לְדָר וְדָר: הֶשְׁכַּח חֲנוּת אֵל אִם קֶפֶץ בָּאָרְחִי סֶלָה: וְאִמַּר חֲלוּתִי הִיא שְׁנוֹת יָמַי עָלִיךָ".

¹⁸ ראו הפסוק בעמוס ו י: "וְנִשְׁאָר דֹּדוֹ וּמִסְרָפּוֹ לְהוֹצִיא עֲצָמִים מִן הַבַּיִת וְאִמַּר לְאִשָּׁר בְּיָרְכָתִי הַבַּיִת הַעוֹד עִמָּךְ וְאִמַּר אֶפְסוּ וְאִמַּר הֵס כִּי לֹא הֶזְקִיר בְּשֵׁם ה'". וכן בספר שופטים פרק ד פסוק ט דברי דבורה לברק: "וְתֹאמַר הֲלֹךְ אֵלַי עִמָּךְ אֶפְסוּ כִּי לֹא תִהְיֶה תִפְאָרְתְּךָ עַל הַדָּרָךְ אֲשֶׁר אַתָּה הוֹלֵךְ כִּי בִיד אִשָּׁה יִמְלַךְ ה' אֶת סִינְיָא". וכמובן דברי המרגלים, במדבר יג כח: "אפס כי עז העם היושב בארץ". ובכולם מפנים המדרשים (בראשית רבה מ ד, שמות רבה מה ב ופסיקתא ואיכה שכאן) למילה היוונית אֶפְסוּ – שפירושו להניח או לחדול. ולא ברור מדוע צריך הדרשן להיזקק ללשון יוונית כאשר העברית ברורה מאד: אפס – אין כלום, ריק (בראשית מז טו: "וְלִמָּחָה נָמוֹת נִגְדָךְ כִּי אֶפְסוּ קֶסֶף"). ומה גם שהיוונים לא הכירו את הספרה אפס. והמאיר עינינו יבורך.

¹⁹ אם במדרשים הקודמים ראינו שיח קשה בין העם ליחזקאל בעת הישיבה בגלות ומתוך שבר מתמשך של חוסר גאולה, כאן הזעקה היא ברגע האמת, בשעת החורבן עצמו, בעוד 'הדם חם'. לנוכח השבר והחורבן, נראה שתמו הרחמים, פסק החינוך, נגמר אותו דבר שנאמר למשה בסיני בהתגלות בנקרת הצור לאחר חטא העגל: "אני אעביר כל טובי על פניך וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם". אין רחמים ואין חן, שלא לדבר על טוב, אין יג' מידות! ראו שמות רבה מה ב שדורש גם הוא את הפסוקים מתהלים עז ומושווה את החורבן עם חטא העגל: "השכח חנות אל" (תהלים עז י) - שכחת אותם הדברים שאמרת: וחנותי את אשר אחון. האפס לנצח חסדו (שם שם ט). הלעולמים יזנח אדני ולא יוסיף לרצות עוד (שם ח) - כבראשונה? בראשונה כשהיה משה כועס על ישראל היה הקב"ה מרצה אותו. וכשהיה הקב"ה כועס על ישראל היה משה מרצהו, שנאמר: ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. אמר הקב"ה: שתי הפנים מוזגות רותחים? לא כן אמרתי לך: כשהיה בכעס אתה מרצה אותי וכשתהיה בכעס אהיה מרצה! אמר לפניו: ריבון העולם, לא אתה הוא שכעסת עליהם תחילה? אמר לו: לך והתרצה להם, שוב אל המחנה. אמר ר' אחא: אותה שעה מצא משה ידי לדבר לפני הקב"ה. אמר לפניו: ריבונו של עולם, ראה שאין אתה יכול להזיז אהבתך מהם אפילו שעה אחת". וכבר הארכנו לדון על מדרש זה בדברינו [לא יהיו שתי הפנים בכעס](#) בפרשת כי תשא. שם הצליח משה לרצות את הקב"ה וזכה לחידוש הברית

"השכח חנות אל", השכח חנותו אל: "על פי ה' יחנו" (במדבר ט כ). השכח "כי אל רחום וחנון" (שמות לד ו), "אם קפץ באף רחמיו סלה", אע"ג שהוא כעיס רחמיו קרובים. וציון אמרה: "עזבני ה' ואדני שכחני" (ישעיהו מט יד) ... "ואומר חלותי היא שנות ימין עליון", א"ר אלכסנדראי: על ידי שלא חלינו פניך בתשובה נשתנית הימין. א"ר שמואל בר' נחמני: נתחללה אותה שבועה שכרת עמנו בחורב ונשתנית הימין.²⁰

איכה רבה פרשה א סימן ג – לא לכאן ולא לכאן

"היתה כאלמנה" (איכה א א), ר' חמא בר עוקבא ורבנן.²¹ ר' חמא בר עוקבא אמר: לאלמנה שהיתה תובעת מזונותיה ולא היתה תובעת כתובתה.²² ורבנן אמרין: למלך שכעס על מטרונה וכתב לה גיטה ועמד וחטפו ממנה. וכל זמן שהיתה מבקשת לינשא לאחר היה אומר לה: היכן גיטיך? וכל זמן שהיתה תובעת מזונותיה היה אומר לה: ולא כבר גרשתיך? כך כל זמן שישראל מבקשים לעבוד עבודת כוכבים,²³ היה אומר להם הקב"ה: "אי זה ספר כריתות אמכס?" (ישעיה נ א). וכל זמן שמבקשים לעשות להם נסים כבתחילה, אומר להם הקב"ה: כבר גרשתי אתכם. זהו שכתוב: "שִׁלַּחְתִּיךָ וְאַתָּן אֶת סֵפֶר כְּרִיתֶיךָ אֵלֶיךָ" (ירמיה ג ח).²⁴

מסכת בבא בתרא דף ס עמוד ב – בדין שנגזור על עצמנו כליה, אבל ...

תניא, אמר ר' ישמעאל בן אלישע: מיום שחרב בית המקדש, דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לאכול בשר ולא לשתות יין, אלא אין גוזרין גזרה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה; ומיום שפשטה מלכות הרשעה, שגזרת עלינו גזירות רעות וקשות, ומבטלת ממנו תורה ומצות, ואין מנחת אותנו ליכנס לשבוע הבן, ואמרי לה: לישוע הבן, דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לינשא אשה ולהוליד בנים, ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו, אלא הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין.²⁵

בנתינת **לוחות השניים**, גילוי כבוד ה' **בנקרת הצור**, סוד י"ג המידות ויום הכיפורים ("סלחתי כדברך" המושאל מחטא המרגלים). אך כן זו כבר פעם נוספת. אחרי הכניסה לארץ ישראל שהישיבה בה מותנית בקיום הברית והנביאים הזהירו את ישראל חזרו והזהרו. וכן גם נאום שלמה בחנוכת המקדש. כאן נראה שכלו הרחמים והשלום, כאן כבר אין מי שיאמר: "ראה שאין אתה יכול להזיז אהבתך מהם אפילו שעה אחת". וההמשך קשה עוד יותר.

²⁰ ובמקבילה באיכה בובר פרשה א: "א"ר סימון: נתחללה אותה השבועה שנשבעת לאותו זקן, שאמר בי נשבעתי נאם ה' (בראשית כב טז), ונשתנית ימין. ראו מקבילה למדרש זה (מקור?) בפסיקתא דרב כהנא פרשה יז שמנסה לסיים בנחמה פורתא, כפי שגם מופיע באמצע המדרש שלנו: "אם קפץ באף רחמיו סלה (תהלים שם עז), אף על גב דהוא כעס, רחמיו קריבין" (בדומה לדברי רב נחמן בגמרא סנהדרין בה פתחנו). ראו גם במקבילה במדרש תהלים (בובר) מזמור עז שהדרשן מנסה להצדיק את הדין: "מכה שנונה מן ימין עליון, כמו שנאמר: אם שנותי ברק חרבי (דברים לב מא) ... חלותי היא - חילול שלי הוא שחיללתי קדושתך, לפיכך נשתנה ימין של מעלה" וכבר ראינו, בדברינו **ותאמר ציון עזבני ה' - הנחמה השנייה** בפרשת עקב, איך מדרשים אלה מתחברים למילים הקשות שבנבואת הנחמה השנייה (ישעיהו פרק מט) הפותחת בפסוק: "ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני", אך ממשיכה בפסוקי נחמה: "גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך: הן על פנים חקתיך חומתיך נגדי תמיד". במדרש שלנו, האמירה הבסיסית הקשה לא משתנית ולא מתרככת: פגה השבועה לאברהם שניתנה בהר המוריה, בעקידת יצחק, נתחללה שבועת הר סיני, כלו "מחנותיך אל: אהל מועד וגלגל ונוב ושילה וגבעון ובית העולמים", כלשון הפסיקתא, נשכחו וחוללו, פסו החמלה והרחמים וימין עוז העושה חיל נשבתה ונשתנתה. האם ייתכן מענה למציאות כה קשה? ואנחנו עוד בבית ראשון! מה נאמר אחרי חורבן בית שני, אחרי הניסיון לחידוש הברית בשיבת ציון? ומה נאמר אחרי חורבן בית ראשון בימינו בו נשמד שליש מהעם?

²¹ שתי דעות המפורטות להלן. פתיחה/כותרת כזו מצויה במדרשים רבים.

²² המדרש המבואר מסביר, על בסיס הגמרא בכתובות דפים נב, נד, שבידי אלמנה הרשות לבחור באחת משתי אפשרויות: להישאר בבית בעלה ולקבל מזונות או ללכת להינשא למישהו אחר ולקבל את כתובתה. ובמקבילה באיכה בובר מדובר על שומרת יבם.

²³ בגלות, לאחר החורבן יש לומר.

²⁴ אם אנחנו כבר במדרש איכה רבה, נחזור אל המוטיב של אשה שגרשה בעלה, שבמקרא הוא שכיח יותר ("עבד שמכרו רבו" הוא כנראה חידוש של המדרש). כבר ראינו לעיל את הפסוק בישעיהו נ א: "אי זה ספר כריתות אמכס אשר שלחתה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו?". וכן הוא בירמיהו ג א: "לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והייתה לאיש אחר הישוב אליה עוד הלוא חנוף תחנוף הארץ ההיא". ונראה על כך עוד בהמשך. כאן מדרש המדרש את "מצב הביניים" של עם ישראל, לא לכאן ולא לכאן. האשה היא "כאלמנה", או "כגרשה". ראו שם מדרשים בשבח ה"כאלמנה" ולא אלמנה ממש: "היתה אלמנה אין כתיב כאן אלא כאלמנה, כאשר שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה". אבל המדרש שלנו תולה את עם ישראל בין שמים ובין הארץ, לא לכאן ולא לכאן. לא גרושה ולא אשה נשואה, לא להיפרד ולא לחזור. והדימוי של "אלמנה" אף קשה יותר, שהרי איפה הבעל שכביכול נפטר ושוב לא יחזור?

²⁵ לפני שנעבור למדרשים שאולי נותנים פתח לתקווה ואופק לגאולה, נעצור במדרש קשה נוסף, אולי הקשה מכולם, והפעם בבירור מתקופת חורבן בית שני. רוב המקורות שהבאנו עד כאן נראים כמתאימים יותר לחורבן הראשון. חורבן שנקצב זמנו והייתה אחריו תקומה גם אם לא כתפארת הראשונה. והנה גם זה חרב ונהרס! מה כעת? לאן הולכים מכאן? ראו בגמרא שם כמה שורות קודם הדו-שיח של ר' יהושע עם הפרושים שרצו להימנע כליל מבשר ויין. דו-שיח שהסתיים לכאורה בניצחון גישתו הפשוט של ר' יהושע בעשיית זכר לחורבן. וכאן שיטת ר' ישמעאל בן אלישע (הכהן הגדול בעשרה הרוגי מלכות) שלא לשאת אישה ולא להביא ילדים לעולם העגום הזה שבו אין מקום לעם ישראל. פשוט לקטוע את השרשרת ולחסל את המשך קיומו של עם ישראל. פה אין וויכוח עם הנביא או עם הקב"ה – אין כאן דיון. גם אין צורך בהבטחה לגאולה. 'הפתרון', אם אפשר לקרוא לזה כך, הוא המשך זרימת החיים: "אין גוזרין גזרה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה" וכמו כן: "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין" (שאם ידעו שבצעם מן הדין שלא להביא ילדים לעולם והם מביאים ילדים לעולם, הם מזידיים!). והרי גזרתו של ר' ישמעאל היא כגזירתו של עמרם שפרש מיוכבד אשתו בעקבות גזירת "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו". ועל זה עונה לו מרים בתו בחכמתה: "גזירתך

מדרש תהלים (בובר) מזמור לא – גאולת שעה מול גאולת עולמים

אמר הקב"ה אני הוא שגאלתי אתכם לשעבר, ואני הוא גואלכם להבא, שנאמר: "כִּי אֶמַר ה' בּוֹרֵאךְ יַעֲקֹב וּיִצְרָךְ יִשְׂרָאֵל אֵל תִּירָא כִּי גֹאֲלֶיךָ" (ישעיה מג א) – "כִּי גֹאֲלֵ אֲנִי" אין כתיב, אלא: "גאלתיך", אמרתי דבר ונעשה מעשה. אמר הקב"ה: אני הוא גואלכם שאמרתי שאגאלך כמו שגאלתיך, שנאמר: "כִּי פָדָה ה' אֶת יַעֲקֹב וּגְאֻלוֹ" (ירמיה לא ז) – "וּגְאֻלוֹ" אין כתיב כאן, אלא "וגאלו".²⁶

אמרו ישראל לפני הקב"ה: ולא כבר גאלתנו על ידי משה, ועל ידי יהושע, ועל ידי שופטים ומלכים! ועתה היינו חוזרין ומשועבדים, והיינו בבושה כאילו לא נגאלנו! אמר להם הקב"ה: לפי שהיתה גאולתכם על ידי בשר ודם, והיו מנהיגים על ידי בן אדם, שהיום כאן ומחר בקבר, לפיכך גאולתכם גאולת שעה. אבל להבא, אני גואל אתכם על ידי עצמי שאני חי וקיים, אגאלכם גאולה קיימת לעולמים, שנאמר: "יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע בְּה' תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים" (ישעיה מה יז). לפיכך: "לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד" (שם).²⁷

רות רבה פתיחתא ג – אין כילוי ואין חליפין, ייסורים מצרפים

... באותה שעה אמר הקב"ה: בני סרבנין הן. לכלותן אי אפשר, להחזירן למצרים אי אפשר, להחליפם באומה אחרת איני יכול. אלא מה אעשה להם? הריני מייסרן ביסורים ומצרפן ברעבון. "בימי שפוט השופטים", הדא הוא דכתיב – "ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ".²⁸

שמות רבה לא י פרשת משפטים – ירמיהו מזדעק

"אם כסף תלוה את עמי" (שמות כב כד). זהו שכתוב: "כסף נמאס קראו להם" (ירמיה ו ל) – בשעה שגלו ישראל מירושלים, הוציאו אותם השונאים בקולרים, והיו אומות העולם אומרים: אין הקב"ה חפץ באומה הזו, שנאמר: "כסף נמאס קראו להם" – מה הכסף הזה נִצָּרף ונעשה כלי, ושוב נצרף ונעשה כלי וכן פעמים הרבה, ובאחרונה האדם פורכו בידו ואינו נעשה עוד למלאכה; כך ישראל אין להם תקומה שמאסם הקב"ה, שנאמר: "כסף נמאס קראו להם".²⁹ כיון ששמע ירמיה הדברים הללו, בא לו אצל הקב"ה, א"ל: ריבון העולם, אמת

קשה משל פרעה! (סוטה יב ע"א, שמות רבה א יג). ועד שנמצא תרופה, ראו גמרא יומא ט ע"ב בדיון בין ריש לקיש ור' יוחנן – בין בית ראשון לשני. ראו בפרט תשובת ריש לקיש שם: "אדרבה, אחרונים עדיפי, אף על גב דאיכא שעבוד מלכותי – קא עסקי בתורה!" וכו' יוחנן חוזר ועונה לו: "בירה תוכיח, שחזרה לראשונים ולא חזרה לאחרונים". שותק ריש לקיש וסיבותיו עמו.

²⁶ וכמו שאנחנו אומרים בברכת אמת ויציב או אמת ואמונה, ברכת הגאולה שלאחר קריאת שמע, בה אנחנו מתחילים באזכור יציאת מצרים: "ממצרים גאלתנו" ומסיימים בכמיהה לגאולה לעתיד לבוא: "צור ישראל, קומה בעזרת ישראל.. גאל ישראל". הגאולה לשעבר היא קבלה לגאולה לעתיד לבוא. אך דא עקא, שכאן הדרשן נכנס לבעיה קשה.

²⁷ וביותר, כפי שהוא ממשיך שם, שאז הייתם בחורים ויכולתם לסבול, וכעת, בהימשכות הגולה הארוכה והשעבוד, עם ישראל הוא כבר זקן שקשה לו לסבול ומיד תגיע הגאולה: "אמר להם הקב"ה: לשעבר הייתם בבושה ובכלימה שהייתם בחורים, עכשיו שהזקנתם אין בכם כח לסבול בוושה של גלות, שנאמר: אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי וגו' כי בושתי עלומיך תשכחי (ישעיה נד ד), אמר דוד: ריבונו של עולם כשיגיע זמן הגאולה עוד לא נבוש, שנאמר: בך ה' חסיתי אל אבושה". אלא ששוב, כמאמר הגמרא בסנהדרין לעיל: "תשובה ניצחת השיבה כנסת ישראל", הפעם לקב"ה עצמו. אתה אומר שהגאולה לעתיד תהיה כגאולה לשעבר? בוא נראה מה יצא מכל הגאולה לשעבר? לאיזה חוף מבטחים הגיעה הגאולה של משה, יהושע, שופטים ומלכים? האם זה התקדים שאליו ניחל? כבר 'היינו בסרט הזה' וראינו איך הוא הסתיים בחורבן כה גדול! והתשובה? עוד יותר קשה. הקב"ה מודה כעת שגאולת מצרים הייתה ע"י בשר ודם? זהו שאנו אומרים בליל הסדר: "לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף... כי אם הקב"ה בכבודו ובעצמו"? וכל ניסי כיבוש הארץ ושמם בגבעון דום וירח בעמק אילון, גאולת בשר ודם המה? עיון גדול צריך מדרש זה וכל המחיינו ומקימו בו יבורך ויתברך. בינתיים, אין לנו אלא להתפעל מגילוי הלב של הדרשן, מנכונותו 'ללכת עד הסוף', מיכולתו לתת ביטוי לדברים הקשים ביותר, לרגשות הייאוש שלאחר החורבן, לבוא בדברים עם הקב"ה, כפי שראינו וכפי שעוד נראה.

²⁸ האזכור הראשון של רעיון החלפת עם ישראל באומה אחרת ובצורה חריפה למדי, הוא לאחר חטא העגל (שלעיל כבר ראינו את הקשר בינו ובין החורבן), בדברי הקב"ה למשה: "הֲרָף מִמֶּנִּי וְאֶשְׂמִידֶם וְאֶמְחָה אֶת שְׁמֵם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי עֲצוֹם וְרַב מִמֶּנִּי" (דברים ט יד, שמות לב ז). אך כפי שמציינים הפרשנים והמדרשים שם, זהו ניסיון למשה ומשה עומד בו (ראו ברכות לב ע"א: "אמר משה לפני הקב"ה: ... ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה!"). אבל הושע לא עומד במבחן דומה ועליו מותח המדרש בגמרא פסחים פז ע"א, ביקורת קשה: "אמר לו הקב"ה להושע: בניך חטאו. והיה לו לומר: בניך הם, בני חנוניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב, גלגל רחמך עליהן. לא דיו שלא אמר כך, אלא אמר לפניך: ריבונו של עולם, כל העולם שלך הוא – העבירים באומה אחרת. אמר הקב"ה: מה אעשה לזקן זה?". הרעיון של החלפת בני ישראל כעם ה' באומה אחרת, גם אם נאמר כניסיון, דומה מאד לרעיון של עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה, וכאן הוא מתוארך לתקופת השופטים! זו שראינו במדרש הקודם שעם ישראל מותח ביקורת על טיב ואיכות הגאולה שבה. כבר כאן עולה ההצעה של החלפת העם, אלא שהקב"ה בעצמו כביכול אינו יכול לעשותה. הפתרון הוא ייסורים וצירוף. לא מכה אחת גדולה המבטאת ייאוש ואכזבה של שני בעלי הברית, אלא 'סדרת חינוך' של חטא ועונש, ירידה ועלייה, שעבוד לעמים וגאולה, משופט לשופט ומדור לדור "ותשקוט הארץ ארבעים שנה". אלא שגם זה לא עבד, ונזקקנו לנביאים ומשם למלוכה; וגם זה לא עבד והגענו לחורבן, שם עולה הרעיון של עבד שמכרו רבו, אישה שגרשה בעלה ואומה שרוצה להיות ככל הגויים (והקב"ה יבחר לו חלופה אחרת...).

²⁹ בדומה למה שאמרנו לעיל על תקופת השופטים. מעגלי החינוך של חטא ועונש, ירידה ועלייה, שעבוד לעמים וגאולה, משופט לשופט וכו', כל אלה יכולים להביא לתיקון ושיפור מדורגים, אבל גם לעייפות החומר, לכסף שמרוב צירופים ו'סדנאות' ומאבד את מתכנתו. ומה שעוד חשוב במדרש זה, הוא כניסת הגויים לתמונה. הם שמעלים את האפשרות, הלא בלתי סבירה לאור מה שהם רואים, שניתק הקשר בין עם ישראל לקב"ה. ושוב, כפי שראינו גם בחטא העגל, הנושא עולה במדרש תנחומא פרשת פקודי סימן

ילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקצב – מלך אסור ברהטים

ספרי דברים פיסקא שו פרשת האזינו – אל ולא איש

35 דרשה זו שמקבילה לה מצויה במדרש תנאים לדברים לב, א. חזרת למטיב האיש והאישה שהתגרשו שכבר ראינו לעיל (סנהדרין קה, איכה רבה א, ג. הערה 24). דין התורה לגבי מצב זה הוא חד וברור: כל עוד לא נישאה האישה לאיש אחר יש מצווה של מחזיר

ספרי במדבר פסקא קטו "למען תזכרו" – מצוות ציצית

למה מזכירים יציאת מצרים על כל מצוה ומצוה?³⁶ משל למה הדבר דומה? למלך שנשבה בן אוהבו, וכשפדאו, לא פדאו לשום בן חורין אלא לשום עבד. שאם יגזור ולא יהיה מקבל עליו, יאמר לו: עבדי אתה! כיון שנכנס למדינה, אמר לו: נעול לי סנדלי וטול לפני כלים להוליך לבית המרחץ. התחיל הבן ההוא מנתק. הוציא עליו שטר ואמר לו: עבדי אתה. כך, כשפדה הקב"ה את זרע אברהם אוהבו, לא פדאם לשום בנים, אלא לשום עבדים. כשיגזור ולא יהיו מקבלים עליהם, יאמר להם: עבדי אתם. כיון שיצאו למדבר, התחיל לגזור עליהם מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות, כגון: שבת ועריות ציצית ותפילין.³⁷ התחילו ישראל להיות מנתקים.³⁸ אמר להם: עבדי אתם, על מנת כן פדיתי אתכם, על מנת שאהיה גוזר ואתם מקיימים.³⁹

"אני ה' אלהיכם" עוד למה נאמר? והלא כבר נאמר: "אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" ומה תלמוד לומר: אני ה' אלהיכם עוד?⁴⁰ כדי שלא יהו ישראל אומרים מפני מה צונו המקום, לא שנעשה וניטול שכר? לא עושים ולא נוטלים שכר.⁴¹ כענין שאמרו ישראל ליחזקאל, שנאמר: "יצאו אלי אנשים מזקני ישראל וישבו לפני" (יחזקאל כ א), אמרו לו: יחזקאל, עבד שמכרו רבו לא יצא מרשותו? אמר להם: הין. אמרו לו: הואיל ומכרנו המקום לאומות העולם, יצאנו מרשותו. אמר להם: הרי עבד שמכרו רבו על מנת לחזור, שמא יצא חוץ לרשותו? והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים אשר סביבותינו וכמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוך עליכם" (יחזקאל כ לב-לג).⁴² לכך נאמר עוד אני ה' אלהיכם.⁴³

גרושתו, אך מרגע שנישאה יש איסור גמור להחזירה והדבר אף נחשב לתועבה (דברים כד ז). כאן טוענים בני ישראל לא טענת עבד שמכרו רבו אלא טענת "והייתה לאיש אחר"! ותשובת הקב"ה היא שאני לא "איש" – אני "אל" ומסתמכת על דברי בלעם: "לא איש אל ויכבד וכן אדם ויתנחם וכו'" (במדבר כג יט) – נושא לו נדרשנו בדברינו **לא איש אל ויתנחם**. מה חשוב לעניינינו כאן היא הטענה שהאישה כבר נישאה לאיש אחר. ראו דרשה צמודה במדרש ספרי שם: "וכי גרושים אתם לי בית ישראל והלא כבר נאמר: כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו", בדומה למה שכבר ראינו לעיל – לא נמכרתם ולא גרשתי אתכם. אבל כאן יש כאילו השלמה עם הגירושים ואפילו עם הנישואין "לאיש אחר", והדרך היחידה להחזיר את הגלגל לאחור, איננה לטעון שבעצם לא היה שום ניתוק, אלא הטענה של הקב"ה שהוא אל ולא איש! בטענה זו ובמשמעת ממנה יש הודאה סמויה של נישואין למישהו אחר ולכן יש משמעות סמלית חשובה. בנוסף, היא גם מנוגדת לדרשות רבות אחרות בהן מתוארים יחסי הקב"ה עם עם ישראל כיחסי אישות דווקא. ויש להבין אם הדרשן באמת התכוון לכך ומה משמעות הדבר.

³⁶ ראו הגיליון **מצוות זכירת יציאת מצרים** – הרחבה ותקציר, שם מיניו 34 מצוות בהן נזכרת יציאת מצרים.
³⁷ מעניין מי ברשימה זו היא מצווה קלה ומי מצווה חמורה. לכאורה, שבת ועריות הן החמורות וציצית ותפילין הן הקלות, אך הנושא צריך עיון נוסף. כך או כך, ראו דברינו **מצוה קלה** בפרשת עקב.

³⁸ איפה התחילו בני ישראל לנתק? ראו המדרש על בני ישראל שממהרים לנסוע מהר חורב "כתינוק הבורח מבית הספר, אמרו: שמא ירבה ויתן לנו מצוות" (רמב"ן במדבר י לה, מובא בהרחבה עוד להלן), אבל זו דרשה נאמרה קצת 'בקריצה'. הרוב הגדול של סירובי בני ישראל במדבר עפ"י פשט המקרא אינם על המצוות.

³⁹ ראו דברינו **כי עבדי הם** בפרשת בהר, שם העמדנו מדרש זה כנגד כל מדרשי החיבה לעם ישראל. "עבדי אתם" ולא תמלטו מזה, מה שמשלים את "עבדי הם" שנדרש על החובה של אדם מישראל לא לרדות בעמיתו. ראו גם דברינו **מצוות ציצית** בפרשת שלח לך.

⁴⁰ היינו, מדוע נאמר בפסוק החותם את פרשת ציצית פעמיים "אני ה' אלוהיכם"?

⁴¹ במילים שלנו: שלא יאמרו בני ישראל: התורה רק אומרת שאם מקיימים את המצוות מקבלים שכר, אנחנו לא נקיים וגם לא נקבל שכר ("לא מדובשך ולא מעוקצך").

⁴² והוא מסיים שם: "ביד חזקה זו הדבר ... ובזרוע נטויה זו החרב ... ובחימה שפוכה זו רעב. אחר שאני מביא עליכם שלש פורעניות הללו זו אחר זו ואחר כך אמלוך עליכם על כרחכם". ממש כמו בהגדה בליל הסדר, אלא שכאן מכות מצרים הם על עם ישראל! מדרש זה מחזיר אותנו לגמרא סנהדרין ולספרא שראינו בתחילת דברינו – לפסוק ביחזקאל ולמוטיב עבד שמכרו רבו. אלא שמדרש זה מחדש את כל העניין עוד לתקופת המדבר, לסירובם של ישראל לקבל עוד ועוד עול מצוות עליהם. ראו פירוש רמב"ן במדבר פרק י פסוק לה: " ... אבל ענין המדרש הזה מצאו אותו באגדה, שנסעו מהר סיני בשמחה כתינוק הבורח מבית הספר. אמרו: שמא ירבה ויתן לנו מצוות, וזה ויסעו מהר ה', שהיה מחשבתם להסיע עצמן משם מפני שהוא הר ה', וזהו פורענות ראשונה" (בדברינו **ויהי בנסוע הארון** בפרשת בהעלותך). האם הרוויח המדרש בכך שהקדים את הכל עוד לתקופת המדבר או שמא הפסיד? האם לא הגענו שוב, בדומה למדרשים על תקופת השופטים לעיל, להשוואה מאד לא השוואתית בין תקופות של מעלות ומורדות אנושיות ובין קטסטרופה של חורבן וגלות? האם לא היו בכל הדורות מבני ישראל שאכן קיימו: "לא עושים ולא נוטלים שכר"? איפה לא ישוב לפני יחזקאל ולא התווכחו עמו ויצאו ממעגל העבדות והחורבן! מאות אלפים (אם לא יותר) שהתבוללו לאורך הדורות! זאת ועוד, ראו איך 'מתחכם' המדרש ומקדים בפסקה הראשונה את עניין העבדות הטוטלית לפסקה השנייה ולפסוקים ביחזקאל. כאילו לא ליפול בדרשת הגמרא בסנהדרין והספרא לעיל, הוא מקדים את התשובה לשאלה ובכך מנסה לנטרל אותה (למרות שאלה שתי דרשות שונות, ברור שהחיבור ביניהן וסדר הצגתם, ע"י הדרשן או עורך המדרש, הוא משמעותי ומכוון). אתם עבדים עוד מימי יציאת מצרים ומתן תורה, אומר הדרשן! ואנחנו אפילו מוכנים לסייע לו בפסוק שיכול להשתלב היטב בדרשתו: "כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד" (ויקרא כה מב). אבל שוב, האם הרווחנו? ומה המחיר לדרך זו? לומר שאנו כעת רק עבדים ושוב לא בנים? שברית "אברהם אוהב" פסה עם יציאת מצרים והתחלפה בברית מלך-עבד טוטלית? איפה **אם כבנים אם כעבדים**? נדמה שלא חסרים פסוקים ומדרשים שחולקים על גישה זו ומדגישים מנגד את "בנים אתם לה' אלהיכם" ומה שאולי מתאים לדרשה על מתן המצוות במדבר, קשה ביותר לשעת שבר וחורבן. בדברי הנביאים ואח"כ בספרות החסידיית חוזר ועולה מוטיב יחסי בן-אב במלוא עוזו, אולי כמשקל נגד ליחס עבד-אדון. ראו בימים נוראים לענגון הסיפור על בן המלך שגלה ושכח את ייחוסו ומוצאו וכשעבר המלך בסביבה כל מה שביקש זה גג קש לראשו.

⁴³ האמירה השנייה "אני ה' אלוהיכם" בפסוק החותם את פרשת ציצית היא לציין שלא תוכלו להתנתק מהברית עם הקב"ה (הראשונה היא על הברית המקורית). ונראה לחדש שאולי זו הסיבה לכך שהחזן חוזר פעם נוספת (שלישית) ובקול רם: "ה' אלהיכם" ואף

פסיקתא דרב כהנא פרשה יט - אנכי אנכי הוא מנחמכם

כיון שגרמו העונות ונכנסו גוים לירושלם, גזרו שבכל מקום שיהו ישראל בורחים יהו מסגירים אותם. בקשו לברוח לדרום ולא הניחו להם ... בקשו לברוח למזרח ולא הניחו להם ... בקשו לברוח לצפון ולא הניחו להם ... בקשו לברוח למערב ולא הניחו להם ... אמר להם הקב"ה: הא אגישתון אפיכון.⁴⁴ אמרו לפניו: ריבון העולמים ולא את הוא שעשית? מושלו משל למה הדבר דומה? למלך שנשא למטרונא והיה מצוה אותה ואומר לה: אל תשיחי עם שכינותייך, ולא תשאילי להין ולא תשאלי מהן. פעם אחת הקניטה אותו וטרדה והוציאה מתוך פלטין שלו, והיתה מחזרת על בתי שכינותיה ולא היתה אחת מהן מקבלת אותה. אמר לה המלך: הא אגישת אפך. אמרה לו: אדוני המלך, ולא את הוא שעשית? לא כך היית מצוה עלי ואומר לי אל תשיחי עם שכינותיך ולא תשאילי להן ולא תשאלי מהן ... כך אמרו ישראל לפי הקב"ה: ריבון העולמים, ולא את הוא שעשית? ולא כך הכתבתה לנו בתורה: "לא תתחתן במ בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך" (דברים ז ג), אילו נסיבנין מינהין או אנסיבנין להין, היידא מנהין הוות מחמא ברא או ברתא קאים על תרעיה ולא הוה מקבל יתיה?⁴⁵ הוי: כי אתה עשית ... אמר הקב"ה: אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נא יב).⁴⁶

מדרש זוטא - איכה (בובר) פרשה א - מי יתן כאח לי

... באותה שעה מתכנסין כל הנביאים והולכים אצל ירושלם לנחמה ... וכיון שהיא רואה אותם אומרת להם: לכו לכם ... מיד הולכים לפני הקב"ה ואומרים לפניו: ריבון של עולם אינה מקבלת פיוסין שלנו. אמר להם: אין ראוי שילך, אלא אני בעצמי ואפייסנה מפני שעברתי על הדין. כתבתי בתורה: "לא תעבוד בבכור שורך ולא תגוז בכור צאנך" (דברים טו יט), ולישראל קראתי "בני בכורי ישראל" (שמות ד כב), ואמרתי להם הביאו את צואריכם בעול מלך בבל ועבדו אותו ... לפיכך אני ראוי לפיוסה.⁴⁷

מיד הלך הקב"ה אצלה ואומר לה: כעס זה למה? אמרה לפניו: ריבון של עולם, ולא אכעס שהגליתי לבין אומות העולם, וקללתני קללות רעות ונעשה פני כשולי קדרה, ובכל זאת קדשתי את שמך הגדול! אמר לה: כנגד זכות שעשית, כך יש לך חובה. וזה שכעסתי עליך: כתבתי בתורה: "כבד את אביך ואת אמך" (שמות כ יא), ואת כתבת: "אב ואם הקלו בך" (יחזקאל כב ז). כתבתי בתורה: "שופך דם האדם" (בראשית ט ו), ואת כתבת: "אנשי רכיל היו בך למען שפוך דם" (יחזקאל כב ט). כתבתי בתורה: "לא תרצח לא תנאף לא תגנוב" (שמות כ יב), ואת כתבת: "אֶלֶה וְכַחַשׁ וְרִצּוֹחַ וְגִנוֹב וְנֹאֲפִי" (הושע ד ב), אמרה לפניו: ריבון של עולם, כיון שהגליתי לבין אומות העולם, בדין הוא שלא אשמור שבת, וקיימתי מצותיך. אמר לה: בתי, הגיע זמנך ליגאָל.⁴⁸

שנזכה לגאולה השלימה, לנחמת ציון ובניין ירושלים

מחלקי המים

מים אחרונים 1: עם "סגירת הגיליון" מצאנו עוד מדרש שיש לשבצו "אי שם" בין המדרשים לעיל:

אליהו רבה (איש שלום) פרשה כט – לא תהיו כגויים

מוסיף את המילה "אמת" שאיננה במקרא, לומר שעם ישראל מסכים לקיום את המשך הברית (ולא רק מהטעם שמובא בכל הספרים של השלמה לרמ"ח איברים בקריאת שמע, שנשמע יותר קבלי/חסידי). קריאת שמע מתחילה בהכרזה של קבלת עול מלכות שמים וחייב לאבות, כמאמר מדרש דברים רבה ב: "שמע אבינו ישראל (יעקב): אותו הדבר שצויתנו נוהג בנו: ה' אלהינו ה' אחד" – ראו בדברינו [שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד](#) בפרשת ואתחנן. ומסתיימת הקריאה בהכרזה שהברית קיימת ועומדת.

⁴⁴ הקשיתם פניכם, התחצפתם, אפילו הגויים לא רוצים אתכם.

⁴⁵ בתרגום חופשי: אילו היינו מתחתנים עם הגויים, והיו כעת בחורבן רואים אותנו עוברים בשעריהם, לא היו מקבלים אותנו? הרי אנו מחותנים שלהם!

⁴⁶ חזרנו לנקודת המבט של הגויים ומעמדם בכל הנושא שלנו. אם רוצים לנתק את הברית, להתגרש מהקב"ה, לאן נלך? הרי גם הגויים לא מוכנים לקבל אותנו! כל זאת, בשל ציווי התורה המדגישים את הניתוק מאומות העולם, תקנות חז"ל ובשל "עם לבדד ישכון". אין לעם ישראל (ולקב"ה) דרך אחרת, אלא לשקם את יחסיהם.

⁴⁷ ויש שמוסיפים על דרך הדרשה גם את הפסוק מפרשת עבד ושפחה העבריים בשמות כא ח: "אם רָעָה בְּעֵינֵי אֲדֹנָיָה אֲשֶׁר לֹא לוֹ יַעֲדָה וְהַפְדָּה לְעַם נָכְרִי לֹא יִמְשַׁל לְמִכְרָה בְּבִגְדוֹ בָּהּ". הקב"ה מודה כביכול שענש יתר על המידה והפך בן לעבד אצל זרים.

⁴⁸ לעם ישראל יש כעס גדול כלפי הקב"ה, וכפי שראינו אין המדרשים מנסים להסתיר דבר ואדרבא, נותנים שופר ובמה להוצאת הכעס הזה. מנגד, יש לקב"ה כעס גדול על עם ישראל שנהנה אחרי עבודה זרה ושאר עבירות חמורות. ראו ברשימה שבמדרש רוב ברור לעבירות חברתיות. הקב"ה מדבר על רצח, רכילות, לא תנאף ולא תגנוב ועם ישראל עונה לו בשמירת השבת! אז זה כועס על זה וזה כועס על זה ועל דרך המאמר בחטא העגל: לא יהיו שתי הפנים בכעס, נאמר שאולי הגיעה השעה להפסיק לכעוס האחד על השני ולצאת לדרך חדשה ולברית מחודשת. אולי זו אתחלתא דגאולה, להפסיק לכעוס ולהאשים כל הזמן את הצד השני. להיגאל בפדות הנפש ופיוס הלבבות.

בית ישראל, אני כפרתן בכל מקומות מושבותיהם, גסות [רוח היתה] בהן ובה גלו מארצם. שאלו את יחזקאל בן בוזי הכהן: כהן שקנה עבד מהו שיאכל בתרומה? אמר להן: אוכל. - מכרו רבו לאחרים מהו שיאכל בתרומה? אמר להן: אין אוכל. אמרו לו: אף אנו שהיינו בעירו ובביתו ובהיכלו עבדנוהו, עכשיו שגלינו לבין אומות העולם, נהיה כגוים כמשפחות הארצות וגוי' (יחזקאל כ לב). אמר להן: כשמשוברים עצמותיכם ומנוקרים עיניכם ודם פיכם בא לארץ, אתם ממליכים מלכותו עליכם. שכך קיבלתם לו מתחילה, "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (שמות כד ז), והוא ממליך מלכותו עליכם, שנאמר: "וה' האמירך היום לעם" (דברים כו יח), "העולה על רוחכם היו לא יהיה" (יחזקאל כ לב). ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים, אם נאמר היה, למה נאמר לא יהיה, ואם נאמר לא יהיה, למה נאמר "יהיה"? אלא כשאתם אומרים, נהיה כגוים כמשפחות הארצות, לא תהיה, כשאתם אומרים, לא יבוא נבוכדנצר לארץ, היה.⁴⁹

מים אחרונים 2: אחרי ככלות הכל נראה שיש רק תשובה 'מוחצת' אחת לשאלת ניתוק הברית, והיא חילול השם, תשובה בה נעזר משה בחטא המרגלים: במדבר יד טו-טז: "וַאֲמָרוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר שָׁמְעוּ אֶת שְׁמִיעָךְ לֵאמֹר: מִבְּלֹתִי יָכַלְתָּ ה' לְהִבְיֵא אֶת הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם וַיִּשְׁחָטֵם בַּמִּדְבָּר. וּבְדַבְרֵי ט כח: "פֶּן יֵאמְרוּ הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָנוּ מִמִּצְרָיִם מִשֶּׁם מִבְּלִי יָכַלְתָּ ה' לְהִבְיֵאֵם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם". לא על חטא העגל ועבודה זרה נאמרו פסוקים אלה, כי אם על חטא המרגלים והמאיסה בארץ. טענת חילול השם תופסת "צבת בצבת" את שני הצדדים. בני ישראל יתבזו בגויים כעם נחות חסר יכולת אחיזה בנחלת אבותיו – עם תלוש וחסר שורשים.. וחמור מזה הצד של הקב"ה. בניתוק הברית ובשילוח סופי של העבר מרבנו, יתחלל שם הקב"ה כמי שלא קיים את הבטחתו ושבועתו לאבות. התשובה האמיתית היא חילול השם, אין נימוק אחר!

⁴⁹ ראו דברינו [אנו מאמירך ואתה מאמירנו](#) בפרשת כי תבוא.